

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2025
FILOLOGIYA

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

H.B.Nuriddinova	
Linguistic feature of english riddles	129
S.S.Qozaqova	
"Boburnoma" kompozitsiyasining struktural tahlili.....	133
A.M.Abjalov	
Jamoat xavfsizligi tizimida axborot texnologiyalarini joriy etishning ijtimoiy-siyosiy mohiyati	139
N.B.Xudayberganova, D.M.Yuldasheva	
Bolalar bog'chasida nutqiy o'yinlar yordamida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish	143
G.Sh.Ergasheva	
Do'stlik va dushmanlik konseptlarining leksik-semantik tahlili: o'zbek va ingliz tillari misolida.....	147
M.A.Abduqodirova	
A comparative semantic study of the mechanisms of expressing "Irony" in English and Uzbek ..	153
M.A.Sayidova	
Xorijiy tillarni o'rganishda sun'iy intellektning ahamiyati.....	159
A.X.Шукрова	
Taxlipli қиёсии вожаҳои ифодагари расму оинҳои миллӣ дар гӯишҷои тоҷикони	
Сариосиё ва Самарқанд	163
M.N.Xamdamova	
Yangi O'zbekiston qonunchiligidagi til masalasi va yurislingvistika.....	172
K.T.Sindorov	
She'riy matnning lingvopoetik tadqiqi masalalari	176
Х.С.Шукрова	
Taxlipli баъзе вожаҳои лексикаи заргарӣ ва ороишӣ дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ	180
Г.Р.Ташматова	
Стратегии интеграци обучени языку и предметному содержанию в развитии	
профессиональной коммуникативной компетенции	187
N.K.Abbasova, M.I.Abduvaliyeva	
Weather and natural phenomena in english and russian proverbs: a structural analysis	193
N.K.Abbasova, Sh.A Anastasiya	
Integrating AI into esp course to improve language learning through smart and effective strategies	197
I.I.Po'latova	
O'zbek tilidagi evfemizmlarning badiiy asarlarda qo'llanilishi	205
O.Q.Xasanova	
So'z boyligi bilan ishlashda didaktik tamoyillarni joriy etish.....	209
K.A.Abdurashidova	
Образы в народных легендах: особенности, роль и поэтика в узбекской и	
английской традициях.....	213
N.A.Abdullayeva	
Implementing flipped classroom method in teaching phrasal verbs.....	219
D.Y.Kambarova	
Cutting-edge approaches to effective language teaching in the digital era	222
G.T.Khaitova	
O'zbek va ingliz tillaridagi "yaqin-uzoq" oppozitsiya komponentli frazeologik birliklar tahlili	229
M.O.Batirkhanova	
Linguocultural analysis of somatic phraseologisms in proverbs.....	233
J.A.Egamnazarov	
"Boburnoma"ning uch xil tarjimasida harbiy harakatlarni ifodalovchi fe'llarning qiyosiy tahlili.....	238
K.T.Israilova	
ijtimoiy tarmoqlar tilida muloqotning dinamik evolyutsiyasi	242
M.M.Botirova, Z.G.Qodirova	
Ta'limiyl korpus lingvistikasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili.....	246
F.K.Aminov	
Multimodal characteristics of women's language on instagram: a discourse analysis of digital	
identity and engagement strategies	250
Z.M.Sobirova	
Nutqiy tafakkurning neyropsixolingvistik tavsifi.....	254

UO'K: 616.891

NUTQIY TAFAKKURNING NEYROPSIXOLINGVISTIK TAVSIFI**НЕЙРОПИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ВЕРБАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ****NEUROPSYCHOLINGUISTIC DESCRIPTION OF VERBAL THINKING**

Sobirova Zilolaxon Maxmudovna
Farg'onan davlat universiteti f.f.n., dotsent

Annotatsiya

Maqolada inson nutqi mavhum tushunchalarni moddiy narsalardan ajratishga imkon berishi to'g'risida muhokama qilinadi. So'zlar ushbu tushunchalarning aniq ko'rinishini ta'minlaydi, ularni ma'ruzachi uchun ham, boshqa odamlar uchun ham ochiq qiladi. Nutq ilg'or fikrlash va murakkab g'oyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Аннотация

В статье рассматриваются как человеческая речь позволяет нам отличать абстрактные понятия от материальных вещей. Слова дают ясную картину этих концепций, делая их понятными как говорящему, так и другим. Речь помогает мыслить более ясно и разевивать сложные идеи..

Abstract

This article examines how human speech allows us to distinguish abstract concepts from material things. Words provide a clear picture of these concepts, making them understandable to both the speaker and others. Speech helps us think more clearly and develop complex ideas.

Kalit so'zlar: Neyropsixologiya, nutq, muloqot, inson nutqi, motiv ichki nutq.

Ключевые слова: Нейропсихология, речь, коммуникатив, человеческая речь, двигательная внутренняя речь.

Key words: Neuropsychology, speech, communication, human speech, motor internal speech.

KIRISH

Nutq qurilishi muloqot kontekstiga, uslubiga va janriga qarab o'zgaradi. Nutq intensiyasiga qarab turli xil strategiyalarni talab qiladi. Yaqin do'st bilan gaplashish rasmiy nutqdan farq qiladi. Xuddi shunday, kinoga taklif ilmiy ma'ruba yoki dissertatsiyadan farqlanadi. Ushbu turli vaziyatlarda nutqning shakllanishi nutq tafakkurining mexanizmlariga bog'liq. Ushbu farqlar nutq amaliyotida ishlataladigan diskursiv fikrlashning har xil turlariga olib keladi.

Kundalik muloqotda ko'pincha oddiy vaziyatlarda tez-tez takrorlanadigan kommunikativ vaziyatlarga xizmat qiladigan stereotipli nutq bloklaridan foydalaniladi. Masalan, do'stimiz bilan salomlashganda, odatda "Salom!" yoki "Qandaysiz?" va "Salom!" yoki "Men yaxshiman", deb murojaat qilamiz. Ushbu formulalar ichki nutqni verbal kodga yuborishda murakkab mental o'zgartirishni talab qilmaydi. Ular avtomatik ravishda "stimul-javob" tamoyiliga muvofiq paydo bo'ladi. Suhbat, aynilsa, norasmiy sharoitda, ko'pincha tanish ishtirokchilar o'ttasidagi assotsiativ qonuniyatlarga asoslanadi. Bu o'rinda muloqot ishtirokchilari nutqning umumiy holatiga tayanib, ularga aytigan gaplarni so'zning o'ttasidan tushunishadi.

Ushbu turdag'i muloqotda batafsil, grammatik jihatdan to'g'ri konstruksiyalardan foydalanishga hojat yo'q. Bunday nutq ichki nutqqa yaqin.

Nutq spektrining qarama-qarshi tomonida yozma nutq mavjud. Og'zaki nutqni yozma matnga aylantirish uchun maxsus bilimga ehtiyoj seziladi, bu yozuvchidan ham, o'quvchidan ham savodxonlik ko'nikmalarini talab qiladi.

Shuningdek, uning qulayligi matnni diqqat bilan loyihalash, tahrirlash va tuzatish imkonini yaratadi.

Inson nutqi ko'pincha oddiy vaziyatlarga tayyor javoblarni ifodalovchi belgilar, qisqartirilgan shakllar va grammatik jihatdan soddalashtirilgan tuzilmalarga asoslangan bo'ladi. Bu muloqot turidan va umumiy matndan foydalanadigan suhbat ko'pincha oddiy vaziyatlarga tayyor javob

TILSHUNOSLIK

sifatida paydo bo'ladigan belgilar, qisqartirilgan va grammatic jihatdan soddalashtirilgan shakllarga asoslanadi. Ushbu turdag'i nutq so'zlovchi ichki nutqining yaxshi shakllanganligini taxmin qiladi, fikrlarni og'zaki matnga aylantirishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Rus tilshunos olimi K.F.Sedovning yozishicha, "muayyan sharoitlarda fikrlash va lingvistik formulalar mustaqil ravishda mavjud bo'lishi mumkin, bu nutq va fikrlash avtonom (alohipa) ishlashga qodir bo'lgan turli xil bilim jarayonlari ekanligini ko'rsatadi. Kundalik hayotda biz "nutqsiz fikrlash" va aksincha, "o'yamasdan nutq so'zlash" misollariga duch kelamiz. Fikrlash va nutq yagona bilim jarayoniga birlashganda, biz diskursiv fikrlash bilan shug'ullanamiz. Nutq hamda fikrlash funksiyalari o'rtaida soddalashtirilgan farqni yaratish va ularni miyaning turli yarim sharları bilan bog'lash orqali biz fikrlash, asosan, o'ng yarim shardan foydalanadi, nutq esa hatto ma'nosiz bo'lsa ham, chap yarim sharning grammatic imkoniyatlariga tayanadi"^[1], deb ta'kidlashimiz mumkin.

Nutqni o'rganish va tushunish jarayonlarining miya tuzilishini tushunishda A.R.Luriya o'zining ustozи deb hisoblagan L.S.Vigotskiy konsepsiyasidan kelib chiqdi.

L.S.Vigotskiy va uning izdoshlari zamонави psixolingvistika uchun mustahkam asos yaratdilar. L.S.Vigotskiyning nutqni yaratish muammosi bo'yicha izchil qarashlari "Мышление речь"^[2] ("Fikrlash va nutq") kitobida keltirilgan. Olim javob berishga harakat qilgan asosiy savol – fikr va so'z o'rtaida nima bor? Tadqiqotching fikriga ko'ra, bu ongdagi fikrning og'zaki nutqqa o'tib, ma'noli so'zga aylanishidir. Biroq bu metamorfozdan oldin muhim bir bosqich keladi: fikrning o'zi boshqa fikrdan emas, balki insonning turli ehtiyojlaridan, barcha harakatlardan, da'vatlardan, his-tuyg'ulari va hokazolarni qamrab oladigan sohadan kelib chiqadi. Motiv inson nutqidagi birinchi instansiadir. Shuningdek, u oxirgi instansiya – gapni idrok etish va tushunish jarayoniga o'tadi. Chunki suhbatdosh biz nima deyishimizni anglashi kerak.

Ongdan tilga o'tish to'satdan sodir bo'lmaydi, aksincha, bu ichki nutq paytida ro'y beradi. Vigotskiy nazariyasining asosi bo'lgan bu g'oya o'zi bilan gaplashishdan yoki jim nutqdan ancha farq qiladi. Ichki nutq o'ziga xos strukturaga ega bo'lib, verbal nutqdan sezilarli darajada farq qiladi.

Olimning fikriga ko'ra, ichki nutq xabarning mohiyatini yetkazadigan predikat yoki kalit so'zlardan iborat. Bu rejalashtirilgan xabar uchun asos bo'lgan iboralar to'plamiga o'xshaydi. Bu qisqa va ko'pincha grammatic jihatdan to'liq bo'Imagan nutq shakli. Ushbu ichki nutqda shaxsiy ma'no yanada universal shaklga keladi. Aynan shu yerda g'oya elementlarining birinchi belgilari paydo bo'ladi, ular keyinchalik tushunarli verbal belgilar bilan to'ldirilgan izchil, grammatic shakllangan nutqqa aylanadi.

Ichki nutq jarayoni tez, bir soniya ichida rivojlanadi. Bu shaxsiy ma'noni boshqalar baham ko'rishi va tushunishi mumkin bo'lgan shaklga aylantirishda hal qiluvchi bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Ichki nutq, inson idrokining o'ziga xos xususiyati, bosqichma-bosqich evolyutsion jarayon natijasida paydo bo'ladi. Yosh bolalarda u yo'q va aloqa asosan tashqi, ko'pincha egotsentrik nutq shaklida amalga oshiriladi. Bolalar o'sib ulg'aygan sayin bu tashqi nutq o'zgarishlarga uchraydi. U ixchamroq bo'ladi va oxir-oqibat lingvistik ong tomonidan o'zlashtiriladi. Ushbu jarayon tashqi nutqni ichki nutqning ixcham, samarali shakliga aylantirishni o'z ichiga oladi.

Ichki nutq mexanizmining rivojlanishi o'smirlik davrida, taxminan 10-11 yoshda tugaydi. Ushbu ichki nutq rejalashtirish, o'zini o'zi boshqarish va yuqori darajadagi fikrlash jarayonlari uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu odamlarga muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va ijodiy fikrlash kabi murakkab kognitiv faoliyat bilan ochiq og'zaki so'zlashuvga ehtiyoj sezmasdan shug'ullanish imkonini beradi^[3].

NATIJA VA MUHOKAMA

Nutqni assimilyatsiya qilish inson miyasining plastikligi va moslashuvchanligidan dalolat beradi. Bu bizga tilning tashqi, kommunikativ funksiyasidan bilim qobiliyatimiz asosidagi murakkab ichki jarayonlarga o'tishga imkon beradi.

L.S.Vigotskiy nazariyasiga ko'ra gapni shakllantirish jarayoni to'rt xil bosqichdan o'tadi:

1. Motiv (sabab). Muloqot qilish uchun asosiy motivatsiya yoki niyat.
2. Niyat (fikr). Shaxs yetkazmoqchi bo'lgan o'ziga xos fikr yoki g'oyani shakllantirish.
3. Ichki nutq. Fikrni ixcham, o'rganilgan nutq shakliga tarjima qilish.

4. So'zni avtomatik amalga oshirish. Nutqni gapirish yoki yozish orqali jismoniy takrorlash[4].

Neyropsixologiya nuqtayi nazaridan, xabar yaratishning motivatsion jihatni ikki tomonlama xususiyatiga ega. Birinchidan, miya yarim shari nutqning boshlanishini yengillashtirish uchun tegishli tayyorlik yoki qo'zg'алиш holatida bo'lishi kerak. Ikkinchidan, motivatsiya ichki nutqning oraliq bosqichida batafsil va izchil bayonotga aylanadigan dastlabki g'oya yoki niyat shaklida namoyon bo'ladi.

Fiziologik omillar (miya yarim korteksining faollashishi) va kognitiv jarayonlar (fikr va niyatni shakllantirish) o'rtasidagi o'zaro ta'sir bilan ta'kidlangan motivatsiyaning ikki tomonlama tabiatini miya faoliyati va nutq ishlab chiqarish o'rtasidagi murakkab munosabatni ta'kidlaydi. Dastlab L.S.Vigotskiy tomonidan taklif qilingan ushbu konsepsiya rus psixologlari, psixolingvistlari va lingvokulturologlarning ko'plab asarlariga ta'sir ko'rsatdi. Ushbu tadqiqotchilar tilning rivojlanishi va ishlatilishiga ta'sir qilish uchun fiziologik va kognitiv omillarning o'zaro ta'sir qilish usullarini o'rganishdi (qarang: Axutina 1975, 1989; Gorelov 1987, 2003; Gorelov, Sedov 2004; Jinkn 1982, 1998; Zalevskaya 1999; Zimnyaya 1985, 2001; Leontev 1969, 197; Novikov 1983; Saxarniy 1989, 1994; Sokolov 1967; Sorokin, Tarasov, Shaxnarovich 1979).

U kitobida[5] o'z nazariyasini tushunish uchun muhim tezisni to'rt marta takrorladi: "Fikr mujassam emas, balki nutqda amalga oshiriladi". Vaqt o'tishi bilan bu ibora turli darslik va monografiyalarda umumiy iqtibos sifatida paydo bo'ldi. Kontekstdan tashqari, u ko'pincha quyidagicha talqin qilinadi: "odam gapira boshlamaguncha nima haqida gaplashishini bilmaydi".

Olim "fikr va nutq birlklari mos kelmaydi"[6] deb qayd etgan. U so'zlarni yaratish jarayonini yomg'ir yog'adigan bulut bilan taqqosladi. Boshqacha qilib aytganda, tadqiqotchi inson ongida o'zaro ta'sir qiluvchi sifat jihatidan ikki xil tilning mavjudligini aniqladi. Bular fikr tili (1), va so'zlar tili (2). N.I.Jinkin va uning maktabi olimlari (psixolog hamda psixolingvistlar) L.S.Vigotskiy nazariyasiga katta hissa qo'shdilar. Ular asosiy, ongimizda maxsus aql tilining mavjudligi konsepsiyasini taklif qilishdi. Ushbu universal parametrik kod kelajakdagi nutq xabari g'oyasini shakllantirish uchun asosiy material bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

N.I.Jinkin "Механизмы речи"[7] ("Nutq mexanizmlari") asarida an'anaviy nutq tushunchasini aloqa jarayonlarida tildan foydalinish sifatida keltiradi. Olim nutq shunchaki tilning namoyon bo'lishi emas, deb o'yaydi. Darhaqiqat, uning asarlari psixologiya va tilshunoslikni o'z ichiga olgan nutq fanlari obyekti va predmetini farqlash tamoyillarini tushunish uchun asos yaratadi. Nutqning boshlanishi, oxiri yoki yakuniy natijasi emas; aksincha, u alohida o'rganish obyektini tashkil qiladi. Lingvist va psixolog N.I.Jinkin nutq haqida quyidagicha tafakkur qiladi: "Tilshunoslik, fiziologiya, fizika, mantiq va psixologiya nutqni o'rganadi, lekin har bir fan unga o'ziga xos nuqtayi nazaridan yondashadi va o'ziga xos maqsadlarni ko'zlaydi. Ushbu farqlarga qaramay, o'rganish ob'yekti – nutq o'zgarishsiz qolmoqda..."[7]

Shuningdek, "Fikr, – deb yozgan olim, – o'zining muhim tarkibida har doim tilga kirib boradi, uni tiklaydi va rivojlanishini rag'batlantiradi. Bu doimiy ravishda davom etadi, chunki fikrning mazmuni tilning shablon – odatiy imkoniyatlaridan chetga chiqadi. Shuning uchun fikrning konseptualizatsiyasi mavzu-vizual kod orqali sodir bo'ladi. Bu gapirishni qiyinlashtiradi, lekin nutq so'zlashga undaydi"[8].

Insonning aqliy faoliyati nafaqat hissiy bilish bilan, balki fikrlash va nutq o'rtasida ham bog'liqlik bilan tavsiflanadi. Aynan shu bog'liqlik odam va hayvonlarning aqliy rivojlanishi o'rtasidagi tub farqqa olib keldi. Hayvonlarning fikrlashi asosiy va konkret bo'lib, u ularning yaqin muhitiga bog'langan hamda ular bevosita ko'ra oladigan narsalar bilan cheklangan. Ularning fikrlashi faqat mavjud ob'ektlarni qamrab oladi hamda ulardan tashqariga chiqmaydi.

Ushbu turdag'i fikrlash obyektlar bilan vizual tarzda o'zaro ta'sir qiladi. Faqat nutq paydo bo'lganda, diqqat tanish obyektning ma'lum bir tomonidan o'zgarishi mumkin.

Aksincha, inson nutqi mavhum tushunchalarni moddiy narsalardan ajratishga imkon beradi. So'zlar ushbu tushunchalarning aniq ko'rinishini ta'minlaydi, ularni ma'ruzachi uchun ham, boshqa odamlar uchun ham ochiq qiladi. Shunday qilib, nutq ilg'or fikrlash va murakkab g'oyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

TILSHUNOSLIK

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sedov K.F. Neyropsixolingo-vistika. – M.: Labirint, 2007. – 224 b. – b. 116 b.
2. Vigotskiy L.S. Fikrlash va nutq. – M., 1996. – 362 b. b. – 213.
3. Jinkin N.I. Nutq mexanizmlari. – M., 1958. – 368 b.
4. Z.A.Akbarova, Z.M.Sobirova. Milliy Neyropsixolingo-vistik Tashxislash Metodikasini Yaratish Zaruriyati Xususida. Miasto Przyszlosci Kielce, 2023, 163-165 b.
5. Sobirova Z.M. A.R.Luriyaning nutqiy patologiyalarni tashxislashga doir qarashlari tahlili. SCIENCE AND INNOVATION IN THE EDUCATION SYSTEM International scientific-online conference. 79-82 b. 2024.
6. Sobirova Z.M. J.Piajening bolaning nutqi va tafakkuri doir konsepsiysi. "Jadidilar adabiy merosining ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni" xalqaro ilmiy amaliy anjuman materiallari. 455-456 b. 2024
7. Sobirova Z.M. Til va ong munosabati L.S.Vigotskiy psixologik talqinida. FarDU. Ilmiy xabarlar – Scientific journal of the Fergana State University. 2024/№3546-550 b.